

ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ПРАВА

ОХОРОНА МАЙНОВИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ : ПІДСТАВИ І МОМЕНТ ВИНИКНЕННЯ СПІЛЬНОСТІ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ

Червоний Ю. С. – к.ю.н., доцент Одеського університету

**Опублікована: Проблеми правознавства:
Міжвідомчий науковий збірник. – 1968. –
Вип. 9. – С. 106-112.**

Соціалістична сім'я є новим вищим типом подружжя, виникнення якого зумовлене соціалістичною власністю на засоби виробництва. Як і для будь-якого іншого типу сім'ї, для неї характерні три основні функції – біологічна, ідеологічна та господарська¹.

Господарська функція соціалістичної сім'ї здійснюється у спільному споживанні уречевлених результатів праці, веденні домашнього господарства, взаємній матеріальній підтримці. Задоволення матеріальних і культурних потреб сім'ї відбувається за рахунок як суспільних фондів, так і особистої власності членів сім'ї. Істотну роль у цьому питанні відіграє вдосконалення правового регулювання їх майнових прав.

Характер шлюбу в соціалістичному суспільстві як союзу двох трудящих, в якому «нема можливості розчленувати, що із загального майна і ким саме зароблено і принесено для загального користування»², зумовлює необхідність поєднувати в правовому регулюванні майнових відносин подружжя принцип спільності майна, придбаного в період шлюбу, з принципом роздільності їх майна, придбаного до шлюбу.

Однак у питанні про юридичний склад, потрібний для виникнення спільності майна подружжя, і про початковий момент з'явлення цієї спільності в радянській юридичній літературі немає єдиної точки зору, хоч підстави для такого виникнення встановлені законом. Цими підставами, згідно з ст. 125 Кодексу законів про сім'ю, опіку і шлюб УРСР і від-

повідних статей сімейних кодексів інших союзних республік, є:

- 1) наявність зареєстрованого шлюбу;
- 2) придбання майна спільною працею подружжя.

Тільки сукупність таких умов обумовлює спільність майна подружжя.

Розглянемо кожну з цих умов.

1) Для виникнення спільності майна подружжя необхідно, щоб його учасники були в зареєстрованому шлюбі. Ця вимога прямо виходить з ст. 19 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р.³ і ст. 125. КЗ про сім'ю, опіку і шлюб УРСР.

Факт перебування в зареєстрованому шлюбі для виникнення спільної власності має першорядне значення, ніякий інший юридичний склад до цих наслідків не приводить. Сама по собі спільна праця двох осіб, які не перебувають у шлюбі, може, звичайно, привести до створення спільної власності на деякі речі, таке, наприклад, становище забудовників при певних умовах. Але в цих випадках для визначення правового становища учасників відіграють роль тільки господарські зв'язки. Обов'язки взаємної підтримки тощо тут не враховуються. Тільки в шлюбі (а значить, тільки при його належній реєстрації) сумісна власність виникає на основі всіх відносин подружжя – і особистих, і майнових. Це пояснюється специфікою шлюбу як особисто правового зв'язку, від якого залежать майнові права подружжя, як союзу осіб, що створює радянську трудову сім'ю, об'єднує її зусилля по придбанню майна. Спільність останнього в свою чергу є одним із засобів сумісного споживання в сім'ї, взаємодопомоги між подружжям, організації виховання дітей.

У спеціальній літературі, однак, з цього приводу висловлюються й інші думки. Так, І. С. Гуревич твердить, що факт перебування в шлюбі є доповнюючим моментом для виникнення спільного

¹ Про різний характер цих функцій у різних типах сім'ї: (Г. М. Свердлов, Советское семейное право, Госюриздат, 1958, стр. 6–12); Про господарську функцію соціалістичної сім'ї (А. Г. Харчев, Брак и семья в СССР изд-во «Мысль», М., 1964, стр. 241–261).

² Д. И. Курский, Избранные статьи и речи, М., 1948, стр.146.

³ Ведомости Верховного Совета СССР, 1944, № 37.

майна¹. Але сам же він визнавав, що тільки зареєстрований шлюб породжує права і обов'язки. Значить, факт перебування в зареєстрованому шлюбі є основним, визначальним, а не доповнюючим фактором для виникнення спільності майна подружжя.

Г. М. Свердлов в 1949 р. (тобто, після Указу від 8 липня 1944 р.) заявив, що вказане положення І. С. Гуревича є правильним щодо КЗ про сім'ю, опіку і шлюб РРФСР і ст. 125 КЗ про сім'ю, опіку і шлюб УРСР² (у редакції 15 вересня 1945 р.). При цьому Г. М. Свердлов явно не врахував того, що при відсутності зареєстрованого шлюбу, згідно з ст. 19 Указу від 8 липня 1944 р., а також із ст. 125 КЗ про сім'ю, опіку і шлюб УРСР і ст. 10 КЗ про шлюб, сім'ю і опіку РРФСР, спільність майна подружжя не може виникнути, навіть коли є інший елемент юридичного складу, що породжує цю спільність, – спільна праця.

На необхідність спільної праці подружжя як однієї з обов'язкових умов виникнення їх спільного майна вказують сімейні кодекси УРСР, БРСР, Грузинської РСР. Ця вимога є і в ст.10 КЗ про шлюб, сім'ю і опіку РРФСР.

Під спільною слід розуміти корисну працю, яка, незалежно від її характеру, безпосередньо чи у своїй уречевленій формі, спрямована на створення спільного майна подружжя, причому ця спільність встановлюється не згодою його, явного чи такою, що мається на увазі, а самим законом, який вводить її як обов'язковий наслідок шлюбу³.

Для того, щоб майно вважалось придбаним спільною працею, зовсім не обов'язково, щоб кожний предмет був результатом безпосередньої живої праці чи придбаним на спільні гроші, достатньо, як виходить з наведеного визначення спільної праці, щоб подружжя виконувало корисну працю, результати якої йшли на створення спільного майна.

Для визначення спільності праці подружжя, як правило, не відіграє ролі, живуть вони разом чи окремо⁴. Це пояснюється тим, що шлюб означає

об'єднання результатів трудових зусиль подружжя протягом всього періоду перебування в ньому. Тому окреме проживання, коли воно не означає розриву сімейних відносин і, значить, не призводить до повного розділу господарства, не виключає спільності результатів праці. Коли ж проживання подружжя окремо є наслідком розриву сімейних відносин, це призводить до повного розділення їх господарства. За цих умов навряд чи можна визнати наявність спільної праці, а значить і спільність майна, оскільки праця подружжя не спрямована на створення такої спільності. В цих випадках, як правильно зазначає Н. В. Рабінович, визнання спільності майна подружжя не відповідало б дійсному стану речей і було б оснований на фікції⁵. Положення про роздільність майна подружжя, придбаного при вказаних обставинах, наводиться і судовою практикою. Так, ухвала Судової колегії в цивільних справах Верховного Суду СРСР від 16 червня 1947 р. по справі № 510 була опублікована під заголовком «Майно, придбане одним із подружжя в період їх роздільного проживання, становить особисту власність кожного з них»⁶.

Однак заголовок цієї ухвали не відповідає її змісту. В даному випадку підставою для визначення, тобто для визнання майна окремою власністю, був факт придбання спірного будинку на кошти, що належали позивачці до шлюбу. Тому наведене визначення навряд чи може бути доказом висунутого положення. Багато ясніше воно проведене в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 16 грудня 1964 р. у справі за позовом Я. І. Єрмолінської до З.А. Єрмолінського. Сторони перебували в зареєстрованому шлюбі з 1922 р. 6 січня 1956 р. народний суд Пуховичеського р-ну Мінської обл. за позовом З. А. Єрмолінського до Я. І. Єрмолінської виніс рішення про розділ жилого будинку, що їм належав. У 1958 р. Єрмолінський, подарувавши дочці виділену йому судом частину будинку, купив половину іншого домоволодіння. В лютому 1964 р. він звернувся до суду з позовом до Єрмолінської про розірвання шлюбу. Остання пред'явила зустрічний позов про розділ придбаної Єрмолінським частини домоволодіння і трьох вкладів, що йому належали і були внесені ним в ощадкасу в 1953, 1956 і 1962 роках. Судова колегія в цивільних справах Мінського обласного суду шлюб між подружжям Єрмолінських розірвала, а в зустрічному позові Я. І. Єрмолінській відмовила. Судова колегія в ци-

¹ И. С. Гуревич, Брак и отношения супругов в советском семейном праве, — «Советское государство и право», 1941. № 2, стр. 107

² Г. М. Свердлов, Брак и развод, М.— Л., 1949, стр. 136. Правда, в роботі «Советское семейное право», Госюриздат, 1958. Г. М. Свердлов дещо змінив свою думку і пише, що наведене твердження І С. Гуревича у всякому разі не може стосуватися законодавства БРСР і Грузинської РСР, а до 15 вересня 1954 р. і УРСР (вказана робота, стор 173). Це твердження навряд чи є точним. Думка І. С. Гуревича не відповідає ні союзнаму, ні республіканському законодавству.

³ М. Рейхель, *Общественные отношения супругов в советском праве*, — «Советское государство и право», 1940, № 8–9, стр. 114.

⁴ Аналогічну думку в нашій літературі висловив М. Рейхель (вказана робота),— «Советское государство и право», 1940, № 8–9, стр. 114, а також А. І. Пергамент, Практика Верховного Суда СССР по вопросам семейного права, М., 1949, стр. 29.

⁵ Н. В. Рабинович, Личные и имущественные отношения в советской семье, Изд-во ЛГУ, 1952, стр. 51. Аналогічну точку зору висловлюють В. О. Рясенцев і К. О. Граве (В. А. Рясенцев, Советское семейное право 1956, стр. 35; К. А. Граве, Имущественные отношения супругов. Госюриздат, 1960, стр. 50–51).

⁶ «Судебная практика Верховного Суда СССР», 1947, вып. VII (XVI), стр. 21-22

вільних справах Верховного Суду БРСР і Пленум Верховного Суду БРСР рішення залишили в силі.

Вважаючи, що судові рішення по справі, зокрема щодо відмови Єрмолінській у позові про розділ вкладів, неправильні, Голова Верховного Суду СРСР вніс відповідний протест у Пленум Верховного Суду СРСР. Останній у своїй постанові вказав: «Дійсно, після розділу судом спільного майна Єрмолінські, припинивши подружні відносини і не проживаючи спільно, сумісного майна не придбали (підкреслено мною. – Ю. Ч.). На момент розділу по суду сумісного майна у Єрмолінського було два вклади в ощадкасі на 3500 і на 6000 крб. (в старих грошах). Отже, гроші по обох вкладах були набуті в період шлюбу Єрмолінських за сумісного життя і ведення спільного господарства»¹. Таким чином, і Голова Верховного Суду СРСР у своєму протесті, і Пленум Верховного Суду СРСР у своїй постанові по даній справі виходили з того, що хоч шлюб між подружжям Єрмолінських не був розірваний, майно, придбане в той період, коли вони припинили подружній зв'язок і не проживали разом, не може вважатися спільним.

Спільна праця є одним із елементів юридичного складу, з наявністю якого закон зв'язує виникнення спільності майна подружжя. Значить, при відсутності її спільність майна подружжя не виникає. Тому ст. 125 КЗ про сім'ю, опіку і шлюб УРСР встановлює, що майно, придбане не в результаті спільної праці подружжя, не є їх спільним майном. Згідно з ст. 125 КЗ про сім'ю, опіку і шлюб УРСР і відповідними статтями кодексів інших союзних республік наша судова практика вважає, що майно, одержане як подарунок чи спадщина одним з подружжя, навіть у період перебування в шлюбі, є роздільною власністю кожного з них. Це ж положення підкреслено в Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріальними конторами УРСР, затвердженій постановою Президії Верховного Суду УРСР від 22 січня 1965 р., яка у ст. 79 передбачає, що будинок (чи частина його), набутий одним з подружжя до реєстрації шлюбу, а також набутий під час перебування в шлюбі через спадщину або дарування, є роздільною власністю кожного з подружжя (підкреслено мною. – Ю. Ч.). Отже, при відсутності будь-якого з елементів юридичного складу, з наявністю якого закон пов'язує виникнення спільності майна подружжя, така спільність виникнути не може. При цьому не має значення, який з елементів відсутній: перебування в зареєстрованому шлюбі чи спільна праця.

Дещо іншої думки в цьому питанні дотримується О. С. Йоффе, який вважає, що єдиною правовою підставою для виникнення спільності майна є факт

перебування в шлюбі. Праця ж чоловіка і дружини, на його думку, є не правовою підставою, а вирішальним джерелом його утворення². З цією думкою навряд чи можна погодитись. Звичайно, труд подружжя є основним джерелом виникнення їх спільного майна. Однак у даному випадку з фактом праці подружжя закон (ст. 125 КЗ про сім'ю, опіку і шлюб УРСР, а також ст. 10 КЗ про шлюб і опіку РРФСР), як було сказано, зв'язує певні правові наслідки. Тому праця подружжя є не тільки вирішальним джерелом, але й правовою підставою – елементом юридичного складу, з яким закон зв'язує виникнення спільності майна подружжя.

Разом з тим положення про працю подружжя як вирішальне джерело утворення їх спільного майна має велике значення для розподілу тягару доказу по спорах, зв'язаних з спільним майном. Судова і нотаріальна практика; виходячи з того, що основним джерелом придбання майна подружжя, як і взагалі особистої власності, є праця, дотримується презумпції спільності майна, придбаного в період шлюбу. Тому, якщо один з подружжя заперечує проти наявності спільного майна, придбаного в період шлюбу, то тягар доказу протилежного лежить на ньому, тобто

він повинен довести, що майно придбане не працею одного з подружжя, а одержано ним в подарунок чи в спадщину. З зазначеної презумпції випливає також, що при вирішенні спорів, зв'язаних з спільним майном, не відіграє ролі, на ім'я кого з подружжя воно оформлене³. Презумпція спільності майна подружжя висловлена і в положенні про Державний нотаріат Української РСР, ст. 40 якого встановлює: «Договір про відчуження одним з подружжя будинку або іншого майна, набутого під час перебування в зареєстрованому шлюбі, може бути посвідчений, якщо на таке відчуження є згода другого члена подружжя»⁴.

Сукупність елементів юридичного складу, з наявністю якого закон зв'язує виникнення спільного майна, визначає і початковий момент цієї спільності, який має не тільки теоретичне, але й практичне значення.

Це питання постало перед судом, наприклад, у справі про спадщину гр. К., який помер, не встигнувши одержати зарплату в сумі 13 тис. крб. Спадкоємницями К. залишились дві дочки і дружина. Залежно від того, який момент слід визнати початковим для виникнення спільності майна по-

² О. С. Йоффе, Советское гражданское право, ч. III, Изд-во ЛГУ, 1965, стр. 232

³ Це положення, зокрема висловлене в п. 3 і 5 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 31 липня 1962 р., «Про судову практику по справах про право особистої власності на будівлі», — «Бюллетень Верховного Суду СССР», 1962, № 5, стр. 23.

⁴ ЗП УРСР, 1964, № 8, ст. 113.

¹ «Бюллетень Верховного Суду СССР», 1965, № 2, стр. 15–16.

дружжя, в спадкову масу повинні були надійти 6,5 тис. крб., чи 13 тис. крб. (у старих грошах). Отже, питання про початковий момент виникнення спільності майна подружжя має значення для визначення не тільки частки другого подружжя, а й часток спадкоємців.

Маючи на увазі, що спільне майно подружжя включає не лише право власності, але й обов'язкові права¹, тут можливі три рішення:

1) майно стає спільним з того моменту, коли воно зароблене, тобто, коли на нього виникає право;

2) коли воно одержано одним із подружжя;

3) коли воно внесено для спільного користування подружжя, тобто коли для виникнення його спільності вимагається особливе волевиявлення одного з подружжя, за яким це майно формально значиться.

Друге розв'язання цього питання не можна прийняти, бо до складу спільного майна подружжя входить, як вже відзначалось, не тільки право власності, але й право вимоги, і тому одержання одним з подружжя майна не може бути вирішальним для визначення моменту виникнення спільності останнього.

Слід вважати, що спільність майна подружжя, в тому числі основного його виду – заробітку, виникає з моменту, коли виникло право на це майно.

Ця думка диктується такими мотивами.

1) Діюче законодавство для виникнення спільності майна подружжя вимагає наявності двох умов, про які вже йшлося. Ніяких інших вимог для цього, зокрема вимоги одержання майна чи передачі його в спільне користування, закон не висуває.

2) Намір зробити спільним майно, надбане у шлюбі, повинен розглядатися як законна передумова самого шлюбу, як одна з умов шлюбного відношення, а не як умова перетворення в сумісну власність кожного окремого майнового об'єкта, придбаного у шлюбі².

Вступивши в шлюб і ведучи спільне господарство, тобто спільно споживаючи трудові доходи, подружжя тим самим висловило згоду підпорядкувати придбане ними в період шлюбу майно режиму, встановленому ст. 125 КЗ про сім'ю, опіку і шлюб УРСР, об'єднати результати своєї праці. Тому не вимагається, щоб у кожному конкретному випадку воно висловлювало таке бажання.

Протилежне розв'язання цього питання, тобто, що спільність майна виникає з моменту волевиявлення одного з подружжя, спрямованого на передачу майна в спільне користування, призвело б до ряду небажаних наслідків:

1) Якщо дружина займається домашнім трудом, тобто виконує працю, рівну праці свого чоловіка по здобуттю засобів до життя, створює йому умови для більш продуктивної праці, вона може нічого не одержати з заробленого ним, бо виникнення спільності заробітку залежить від його розсуду.

Таким чином, у цих випадках можуть уражатися майнові права дружини-домогосподарки. Проти цього і були спрямовані правила ст. 10 КЗ про шлюб РРФСР і відповідних статей сімейних кодексів інших союзних республік. Більше того, в такій ситуації праця одного з подружжя може бути засобом безпідставного збагачення другого, бо дружина, працюючи вдома, створює чоловікові умови для продуктивнішої праці, а значить, і для більшого заробітку.

2) Виникнення спільного майна подружжя залежало б від однобічного волевиявлення одного з подружжя, що суперечить імперативному характеру ст. 10 КЗ про шлюб РРФСР і відповідних статей сімейних кодексів інших союзних республік, які встановлюють спільність майна подружжя, незалежно від його волі.

3) Спільність майна подружжя виникала б внаслідок не закону, а однобічної угоди, здійсненої одним з подружжя, що зовсім неправильно.

Єдиним аргументом, що заслуговує на увагу, є те, що хтось один з подружжя має при певних умовах право на аліментування за рахунок заробітку іншого. Однак практично питання про обов'язок платежу аліментів між подружжям виникає, як правило, після розірвання шлюбу, тобто, коли спільність майна подружжя вже не існує. Отже, цей доказ не суперечить на практиці тому, що початковим моментом виникнення спільності майна, в тому числі й заробітку, є момент виникнення права на це майно³.

Законодавство в майбутньому повинно зберегти існуючий юридичний склад, що породжує спільність майна подружжя, бо він виходить з характеру шлюбу в соціалістичному суспільстві, підкреслює вирішальну роль особисто-правового зв'язку (зареєстрованого шлюбу) для виникнення майнових прав подружжя.

Окремо в майбутньому законодавстві слід акцентувати, що однією з умов виникнення спільнос-

¹ Наприклад, до складу спільного майна подружжя входить право на вклад, внесений у період шлюбу в кредитну установу (ст. 87 Основ, ст. 395 ЦК).

Аналогічну точку зору висловлює О. С. Иоффе (О. С. Иоффе, Советское гражданское право, ч. III, Изд-во ЛГУ, 1965, ст. 26–27).

² Г. М. Свердлов, Брак и развод, М.—Л., 1949, стр. 139.

³ Особливістю заробітку є лише те, що він формально лічиться на одному з подружжя, на зразок оформлення вкладу в кредитних установах. Однак це не перешкоджає визнанню цього вкладу спільним майном.

ті майна подружжя є їх спільна праця, наголосивши термін «спільний», який значить, що працювати мають обоє.

Необхідність цієї вказівки диктується цілим рядом думок.

Спільність майна подружжя виходить з трудового характеру радянського шлюбу, який мусить

знайти своє відображення, в першу чергу, в статті, що регулює їх майнові відносини. В цій статті ми хочемо підкреслити, що подружжя в радянському суспільстві об'єднує свою працю у живій чи уречевленій формі, і показати принципову різницю між джерелами виникнення майна в радянській і в буржуазній сім'ї.

Анотація

Виходячи з характеру шлюбу в соціалістичному суспільстві, майбутнє законодавство має зберегти діюче в даний час поєднання в майнових відносинах подружжя принципу спільності їхнього майна, придбаного в період шлюбу, з принципом роздільності майна дошлюбного. На основі узагальнення матеріалів судової практики автор аналізує елементи юридичного складу, необхідного для виникнення спільності майна подружжя, і розглядає питання про початковий його момент.

На закінчення пропонується редакція в майбутньому законодавстві статті про юридичний склад, необхідний для виникнення цієї спільності.

Ключові слова: права подружжя, реєстрація шлюбу, спільність майна подружжя, спільна праця подружжя.

Аннотация

Исходя из характера брака в социалистическом обществе, будущее законодательство должно сохранить действующее в настоящее время сочетание в имущественных отношениях супругов принципа общности их имущества, приобретенного в период брака, с принципом раздельности имущества добрачного. На основе обобщения материалов судебной практики автор анализирует элементы юридического состава, необходимого для возникновения общности имущества супругов, и рассматривает вопрос о начальном его моменте.

В заключение предлагается редакция в будущем законодательстве статьи о юридическом составе, необходимом для возникновения этой общности.

Ключевые слова: права супругов, регистрация брака, общность имущества супругов, совместный труд супругов.

Summary

Due to the nature of marriage in a socialist society, future legislation must retain currently in force in combination the principle of community of property acquired during marriage, with the principle of separation of property before marriage in the marital property relations. Based on the aggregation of matrimonial jurisdiction author analyzes the elements of the legal structure necessary for the emergence of common marital property, and is considering its initial momentum.

In conclusion, it is proposed to bring in future legislation the article on the legal structure necessary for the emergence of this community.

Keywords: rights of spouses, marriage registration, the common property of spouses, a joint work of the spouses.